

Др Евангелос ТЕОДОРУ,
професор Атинског универзитета

МОНАШТВО И КУЛТУРА

Последњих година (у Грчкој) множе се оптужбе, нарочито од стране извесних новинара, упућене на рачун манастира и чак монаштва као установе, монашког идеала. Једна од главних оптужби јесте и тврдња да монашки живот „спречава слободни физиолошки и биолошки развој човека“, одводи у „болесни религиозни мистицизам“ који удаљује од вредности живота и културе, па према томе монаштво има „нехуман и некултуран“ карактер. Монаштво, сматрају такви тужитељи, представља спречавање развоја како у физиолошкој области, тако и у области развоја социјалних и културних потреба људског бића.

Можда и постоје неки монаси који, због недоследности или застрањена, дају поводе за овакве тврдње, тј. оптужбе. Али, није добро да се једна установа процењује по злоупотребама њених лоших представника. Треба је ценити по употреби или остварењу свог идеала, који носе и остварују доследни и достојни представници те установе.

Монаштво као установа наравно да је неразумљиво у сфери материјалистичког погледа на свет и животне теорије псеудореалиста, који на стварност око себе гледају кратковидо и ограничавају је у границе пет чула и у оквире физичког каузалитета или само у оквире физичке тродимензионалне слике света. За оне којима су атрофирале или умртвљене духовне антене, тако да више не схватају и не примају поруке из царства духа; за оне којима је аксиолошка кратковидост или слепило, тј. духовни далтонизам, одагнао из видног поља одсјаје и бљескове и неизбројиве у нијансама преливе вечне Светлости — за све њих монашки живот изгледа као нешто неприродно и супротно дубљој суштини људског бића. Међутим, они који виде и сагледавају да „τὸ ὄντως ὄν“ (= истинско биће), истинита стварност није само свет материје и биолошких инстинката, него је целокупни материјално-духовни универзум; они који знају да је Свемогући Бог, који је створио разноврсност онтолошких области и димензија неорганске материје, живих бића, људи, створених „по слици“ и „по прилици“ Божјој, и Аиџелâ. Он сам је Васкрсењем и Вознесењем Христовим открио нову онтолошку димензију „нове твари“ у Христу — такви схватају зашто прави монаси, који долазе до живог општења са Богом и заједничаре у причасним нествореним енергијама Свете Троице, уопште не униш-

тавају најплеменитије људске тежње и носталгије, које су генеричка сила културних и цивилизацијских манифестација.

У овој атмосфери „нове твари“ биолошки генетички (сексуални) елемент има, гледано из карактеристичног за православни дух есхатолошког угла, не апсолутни него релативни карактер, јер „у васкрсењу нити ће се женити нити удавати, него су као анђели Божији на небу“ (Мат. 22, 30). Ова есхатолошка перспектива објашњава зашто у Хришћанству има свој пун смисао и положај и место, засновани на посебном призивању, на харизми и слободи, *избор безбрачности и монашке девствености од стране оних „којима је дано“* (Мат. 19, 11). Да, пак, њихов живот уздржања као „плод Духа“ (Гал. 5, 22), не само да не штети, него и доноси корист биолошкој области, доказује се од стране монаха који, и поред свог усиленог аскетског живота, такмиче се са планинама дужином живота и, поред старости, имају често добро телесно здравље и крепост и још такво памћење да могу напамет говорити читаве одломке из Светог Писма или старих хришћанских и класичних писаца. Ако је дугогодишње уздржавање могуће ради земаљских и нижих циљева, на пример ради атлетског (спортског) рекорда или неког истраживачког рада у пустим местима, онда је оно далеко више и апсолутно могуће када се човек оснажује свемоћним оружјем молитве и благодатног живота Цркве.

Затим, да монашки идеал није нехуман постаје јасно и из тога што се афирмативно односи према најдубљем језгру људске егзистенције и обухвата и истовремено задовољава најсуштинскије, најопштије и најуниверзалније од стремљења и чежњи људскога бића.

Свети Августин пише на почетку својих „Исповести“: „За Тебе си нас, о Боже, створио, и немирно је срце наше док не нађе мира у Теби.“ Као коментар на те речи одјекују речи великог данског философа и теолога Киркегора: „Као што стрела искусног стрелца, избачена из лука, никакво спокојство више не тражи за себе пре но што стигне на свој циљ, тако и човек, створен од Бога са усмерењем ка Богу, не може имати спокојство пре но што се нађе близу Бога.“

Зато је, по монашком идеалу, највиша дужност за човека да достигне „заједничарство“ (μετέξις) са Богом, општење којим се божанска варница у човеку претвара у огањ. Карактеристична је молба коју упућује Богу Гете: „Када бих могао, о Вечни, да Тобом испуним душу моју.“ Колико су ове формулације у ствари живи осећај речи Псалмопевца: „Као што јелен чезне за изворима воде, тако и душа моја, Боже, чезне за Тобом“ (Псал. 41, 2).

Највеће могуће и најпотпуније задовољење те чежње и јесте главна брига монаха, који се подвизава да у себи понови догађај Преображења. Стални подсетник тога идеала јесте и то да је на врху Свете Атонске Горе подигнут храм Преображења.

Све у једном манастиру носи искупитељски и спасоносни дах из „родног краја“, из истинске отаџбине — изгубљеног Раја, носталгија за којим јесте „ентелехија“ монашког живота. Иконе и фреске у манастиру, са својим литургијским и анагошким карактером, затим врло сугестивно продуховљено певање, мирис тамјана,

тихе умне молитве у светлу кандила и свећа, пост и често причешћивање Божанским тајнама — све су то средства овог божанског „заједничарења“, општења с Богом.

Наравно, сваки монах не простира своју делатност у све културне и цивилизацијске области, јер он претпоставља религиозни успон свему другом. Али, зар религија није центар културе и цивилизације? Затим, који то човек или група људи употребљава све своје могућности и снаге на пољу културног и цивилизацијског стварања? Увек је неопходно да се изврши расподела културне и цивилизацијске делатности и избор оног одсека или гране у којој се сваки може већма посветити са својим стваралачким силама. Лекар не ради оно што ради правник, нити правник пружа оно што даје педагог, нити чувар светионика у пустом месту приморја врши исти посао који чини радник у граду. Па ипак, посао свих њих има цивилизацијски значај и мисију.

Монаси се свакако одричу многих од људских могућности и цивилизацијских настојања. Али то од чега се они одричу, сасвим је споредно у сравњењу са оним према чему се односе потврдно и чему су посветили свој живот. Они афирмишу најсуштинскију и најплеменитију страну људскога бића. Посвећују себе свецело освећењу (=светости) и развијају најважнији од генераторских чинилаца духовне културе и развоја човека и човечанства. Тако се, дакле, монаси не налазе изван главнога пута људског културног и цивилизацијског напора, него су управо у самом његовом центру.

Шта више, и монаси пустињаџи, својом свештеном тишином у забаченим горама и стенама, ни они не издају људску егзистенцију и њен прави смисао. Психологија и историја религије уче нас да они најјачи од аксиолошких доживљаја, које има духовно здрав човек, неисказиви су и неизрециви, јер се јављају и појављују у областима до којих нису у стању да допру речи људскога језика. Зато се често показује да и у дубинама сваке чисте душе живи тежња за „свештеном тишином“, којом се објашњавају многе појаве у историји хришћанског подвижничтва. Тако, оно познато: „да ћути свако тело човечије и да стоји са страхом и трептајем“, које осећамо у посебним моментима нашег богослужбеног живота, то је за монашка, подвижничка и молитвена бића такорећи свакодневни захтев и потреба. Њихова молчалница (испосница), изложена олујама невремена у пустињи, где ветрови или морски таласи доносе музику неизрецивог и неискazanог Вечног, за њих је то оно место где је, по речи Еврипида, „ћутање боље од речи („ἔστιν οὐ σιγή λόγου κρείσσων“) и одакле се шаље небу порука као „реч произашла из ћутања“, како би то рекао Свети Игњатије Антиохијски, велики Богоносац.

Све ово показује да за оне који са истинским реализмом, а не кратковидо и слепо, гледају на материјално-духовну стварност и у бездане дубине људске егзистенције, као и у предивне у разноврсности области културне и цивилизацијске стварности, за оне, дакле, који могу да сагледају ток људских ствари са једне свеопштије посматрачнице, бива јасно и очигледно да, ако је достојан поштовања и дивљења један научник који оставља и законита жи-

вотна уживања да би се повукао у неку пустињу настојећи да открије и пронађе неку непознату врсту инсеката или биљака и да тако обогати ентомологију или фитологију, за њих је далеко више достојан поштовања и дивљења монах, који захвата најдинамичније семење људске душе и развија ону најсуштинскију област људске природе кроз стални додир са Вечним.

Тако монах може да допринесе и пружи суштинску корист човечанству, не само мисионарском и социјалном делатношћу, него и када је у саборном храму свога манастира или у својој келији, са смиреним узлетом молитвене химне или са потресним вапајима своје свеноћне молитве. Како је то већ констатовао и познати биолог Карел (Carrel), оваква молитва представља у целини људске културе и цивилизације такву велику и стварну моћ какву има и сила теже, то јест ону моћ која човека доводи у додир са неисцрпном покретачком силом Универзума и ствара, како су констатовала и проверила и извесна лекарска истраживања, чудесне промене, обновљења, оздрављења и исцељења, и то не само у животу онога који се моли, него и у животима других за које се моли.

Тако видимо, дакле, да монаси не одричу у себи социјалног човека. Наравно, они су се често формално одрекли спољашњих и видљивих служби према људском друштву, али се нису одрекли унутрашњих и невидљивих служења и стварног доприноса човечанству. Они својим духовним хероизмом дају људима велики пример, који даље кроз историју делује као нека духовна енергија. И не само то. Кадгод стварно достижу на висине идеалне људске егзистенције, они тада живе као стварно социјални, људском друштву корисни људи, па било да замењују живот духовног созерцања — *vitam contemplativam* са животом активизма — *vitam activam*, или, пак, обратно.

Очи монаха најчешће су пуне суза љубави за мистичко Тело Христово, за Цркву народа Божијег. Душа им је унутрашње везана за браћу своју у свету. Монаси узимају на неки начин на себе све бриге и муче, невоље и подвиге својих ближњих, људи у свету, и с њима силазе у дубине људских патњи и жалости. Они тако не живе само свој живот, него у дубини свога бића учествују у животу своје сабраће и приносе то саучесништво на жртвенику срца свога као принос („просфору“) и као племениту жртву кроз своје покајање и славословље Богу.

Зато је неправедна тврдња да је монашки живот, наводно адекватан њиховом посебном психолошком типу и посебном призиву, да је тај живот егоистичан, нехуман и антикултуран. Јер, видимо да монаси оплемењују и освећују најбоље снаге културе и цивилизације човечанства и често пројављују своје манастире као мисионарске центре и изворишта духовности и културе, као „расаднике музâ“ уметности, као духовне ризнице из којих зраче, као из неких огњишта, све духовне и културне вредности.

Чак и саме материјалне културне вредности, као и техничка достигнућа цивилизације, нису презирани од стране монаштва, него их и они освећују и благосиљају.

Предивна природа у којој су најчешће смештени манастири, очувана око њих непатворена, култивише љубав према еколошкој животној средини. Већ је Свети Василије Велики, велики вођа монаштва из 4. века на Истоку, својим примером, који се одражава и у његовим Беседама, нарочито у *Шестодневу*, учио монахе да воле природу. Тако су чинили и потоњи велики монаси. У једном од својих најдубљих списа Св. Никодим Светогорац заједно са природом прославља славно Васкрсење Христово. А тако је исто карактеристично наглашавао и блажене успомене Митрополит Охридски и Жички Николај (Велимировић): „Само хришћанин осећа поруку природе; за материјалисту, као и за идолопоклоника и за нихилисту, природа је „кинеска азбука“. За хришћанина, сва творевина и све твари јесу светли знаци на стази животног пута — то су апокалиптички — откривењски симболи. Путовања човеку на том путу кроз шуму симбола јесте сâм Бог.“ Слично су о природи говорили и други свети хришћански монаси.

Свако ко би провео макар неколико дана у рајским местима, на пример, Свете Горе или у манастирима Србије, као што је Студеница, стекао би у души и понео са собом овакав неизбрисив доживљај и искуство.

Сличан је став православних манастира и наспрам техничке културе. У Светој Гори Атонској, која је толико тесно повезана са духовним животом православне Србије и Југославије, и која се сматра као највећи византијски музеј на свету, можемо срести овај позитивни став, зато што просвећени монаси нису порекли, него, напротив, прихватили су достигнућа светле византијске културе и цивилизације, па, дакле, и византијских техничких достигнућа, нарочито у грађевинарству и уметности. Они су подизали манастире користећи последњу реч ондашње технике, и ти манастири представљају комплексе утврђења која вековима трају и одолевају и зубу времена и невољама историје. Карактеристично је да су неки у своје време оптуживали Св. Атанасија Атонског, оснивача Велике Лавре, да је „подигао и изградио велике и луксузне грађевине, са високим пирговима и лепим пристаништима; да је свео потоке вода; купио јармове волова; Свету Гору већ у свет претворио — јер је њиве засејао и винограде засадио, и сабирао богате плодове и жетве“. По његовом предању и данас светогорци слично раде, нарочито већи манастири, међу којима је и српски Хиландар.

Карактеристичан је, затим, и допринос монаха и манастира писмености и књижевности и других културних наука. Атонска школа, на пример, била је „училиште јелинске мудрости, свестране просвете и учења, у логичким и философским и теолошким наукама“. Тако на фрескама Атонских манастира налазимо и слике старих класичних мудраца (као Филона, Клеанта, Солона, Питагоре, Сократа, Платона, Аристотела, Плутарха). Задивљујућа је ширина схватања које су сачували и пројављивали монаси кроз векове. Они са поносом и данас показују у својим богатим библиотекама дела класичних Јелина и других писаца. У хиљадама рукописа, драгоценог у манастирима сачуваног наслеђа читавог човечанства, као и у многобројним штампаним књигама које се чувају у библиотекама

Свете Горе, заступљене су све области људског знања и мудрости, почев од граматике и синтаксе, преко реторике и логике, до метафизике и психологије и философије уопште, а такође и географије, поморства, ботанике, медицине, физике, математике, метеорологије, астрономије и физиологије.

Али, културни значај православних манастира посебно је велики у области уметности. Да се само подсетимо неоцењивих по вредности ризница византијског сликарства, минијатурâ и иконописа по нашим манастирима, нарочито у Грчкој и Србији, са посебном карактеристиком: одсуство сваког натурализма и примитивизма, и са наглашеним анагошким и мистагошким карактером.

Спој Светог и Лепог у ликовима Узвишенога и Небескога — то је једна од карактеристичних достигнућа монашке естетике.

Нек се још помене и то да су православни манастири, за поробљени народ под Турцима, били центри верског и националног просвећивања и образовања и расадници оног духа којим су очували свој православни и национални идентитет.

(Превод са грчког: А.Ј.)